

mutatott be a Nemzeti Színház. Az első Csathó Kálmán *Új rokonja* volt. A darab a regényből átdolgozott drámák szokott fogyatkozását nyögi. Lépten-nyomon a regényszerű elgondolás nyomait érezzük. Az első két felvonás pusztán környezetrajz, s ami cselekmény, az a harmadik felvonásba zsúfolódik össze. El kell azonban ismerni, hogy a szerző nagy ügyességgel tudja alakjait levegővel körülvenni, és a vidéki magyar kuriák hangulatát kifejezni. Sok finom részletvonást, mulatságos arcképet kapunk a vidék kicsinyes, de mégis rokonszenves életéből. Az előadás ezt a hangulatot mindenestül ki tudta árasztani, látszott, hogy a szereplők épen annyira otthon érezték magukat, mint amennyire mink, amikor egy kis pihenőre valamelyik vidéki rokonunk házába leruccanunk.

A Petőfi-centenáriumot méltóan ünnepelte meg a Nemzeti Színház Herczeg Fereneknek *A költő és a halál* c. egyfelvonásosával. A kis darab nem viseli magán az alkalmi művek hibáit. Nem lett pusztá aktualitás, csupán hangulat, hanem sikerült az írónak mély és akciószerű feszültséget darabja középpontjává tenni, s a költő utolsó óráiból olyan motívumokat ragadni meg, melyek Petőfi egész életére szimbólikus jelentőségűek.

A színház legfrissebb újdonsága Voinovich Géza *Rákóczi*ja. A darab hatásos és megható jelenetekben bővelkedik, finom és nemesen előkelő dikciókkal van tele, hangulatai pedig gyakran nemzeti érzésünk telijébe markolnak, de a maga egészében inkább dramatizált életrajz, mint dráma. Szinte iskolai példája lehetne annak a dramaturgiai tételnek, hogy miként lehet egy eseményekkel zsúfolt darab mégis igaz drámai akció nélkül. Laza kötésű jeleneteivel történelmi epikum inkább, mint színdarab. Pedig több helyütt megkísérli a szerző, hogy ezt a formagyűrűt áttörje: néhol a drámai összeütközés, néhol pedig a szimbólum irányában. A szimbólumok nagyon szépek, s Rákóczinak és feleségének egy-két jelenetéből, vagy mardosó önvivódásaiból valóban kiveszapható volna valami színszerű összerobbanás, de így, amint a szerző elhelyezte őket, csak a motívumok halmozására szolgálnak. S érdekes, hogy a történeti eseményeknek ez a zsúfolása sem volt elég az írónak ahhoz, hogy hősének, Rákóczinak iga-

zán plasztikus körvonalakat adjon: imbolygó határozatlanság marad nemcsak mint karakterrajz, hanem mint drámai középpont is. A színi formának e hiánya már az elégius szépségű *Mohácson* is látszott, de ott a cselekmény időbeli összehúzóerősége mégis némileg feszesebb keretet vont az ábrázolt események köré, mint itt, ahol Rákóczinak sorsa elfogatásától kezdve egészen a rodstói időkig színpadra vetítették. E drámaiatlan formában azonban nagy művészi szépségek is sorakoznak elénk. Egy-egy jelenet felépítése igen finom, hangulatai könnyekig meghatóak, az meg valósággal virtuóz, miként tud a szerző történelmi hitellességű okmányokat, leveleket frissé modernizálni. Az egész dráma egy igaz finomízlésű, előkelő páthosú és igaz magyary léleknek megnyilatkozása. Az előadás összevágó volt, de a tömegek mozgatása kissé ügyetlenül hatott. Azonkívül éppen úgy mint *Lear király* előadásában, itt is hiányát éreztük a Nemzeti Színházunkból már-már teljesen kivesző nagy stílusnak. A főszerepet Kiss Ferenc játszotta, s egy-egy mozdulatában, arcjátékában, felkiáltásában megkapóan igaz hangok csapódtak felszínre, de nem értjük, hogy miért kell a költőnek néha éppen legszínesebb páthosát prózává szürkíteni. S nagyjában ezt látjuk a színház gárdájának legnagyobb részén. Gondolkodó fő, megrázó erejű, vagy gazdag humorú tehetség van közöttük akárhány, prózai beszédtechnikájuk pedig a magyar színészet történetében szinte korszakosnak mondható, azonban forróbb hevületű, ritmikusabban szárnyaló darabokban stílustalanok. Ez a kérdés azonban egész mai színészetünk lényegébe vág, azért talán egy más alkalommal majd bővebben róla...

Galamb Sándor.

Két önvallomás. (*Wassermann és Biró Lajos.*) Mindkettőnek, a német regényírónak úgy, mint a magyaroknak ugyanaz a belső szükség, lelki kényszer adta kezébe a tollat, hogy az első megírja az út történetét, melyet ő „mint német és mint zsidó” tett meg és hogy a második ugyancsak a zsidókérdésről kiadja a „Zsidók útja” című füzetét. Mindketten felismerték, nem tagadják és nem leplezik többé, hogy *van* zsidókérdés, amelynek ilyen vagy olyan elintézése nemcsak a zsidóságra, de mindazon népekre is fontos, amelyek körében

jelenleg a zsidóság tömegei lakoznak. Ennyiben a két írónak állásfoglalása határozottan haladást jelent azon felfogáshoz képest, melyet napról-napra megfigyelhetünk a magyar, osztrák és német liberális sajtó lapjaiban: amely szerint *nincsen* zsidókérdés, és akik mégis beszélnek róla, azokat, legyenek bármily erős emberszeretettel és humanizmussal eltelve, a valóságban mint gonosz antiszemitékat, barbár embereket kell legalább is megégetni. Wassermann és Biró Lajos mélyebben látnak és őszintébben fejezik ki meggyőződésüket és aggályaikat, ami már magában véve előfeltétele annak, hogy a jóakarátú emberek jobbról és balról egymásra találjanak.

Rendkívül érdekes az a különbség, mely a német és magyar író felfogása közt van. Biró Lajos is helyesnek tartja azt a már közhelyé vált megfigyelést, hogy minden nemzet közt olyanok a zsidók, amilyeneket az illető nép megérdemel. Más szóval, kevésbé köznapián kifejezve: az európai zsidó bizonyos fokig annak a kultúrának, nemzeti közösségnek függvénye, annak a színeit viseli magán, melynek körében él. Ha ez igaz, akkor Wassermann önvallo-másaiban a német kultúra lecsapódására, Biróéban a közelmúltbeli magyarra kell találnunk, és mint látni fogjuk: találunk is.

Wassermann könyve önéletrajz, részletekbe menő rajza a szerző fejlődésének, aki gyermekkorától kezdve a legnagyobb nyomorral küzdött, míg végre regényeivel, melyeket részben a mesemondó könnyedségével, részben nagy belső harcok árán írt, független állást és tekintélyt küzdött ki magának a német irodalomban. Nem tartozott sem a dekadensek, sem az erotikának irodalomra és pénzre váltói közé, s bár gyermekkorától sokat gondolkodott a zsidóság sorsán, s bár első regénye is zsidótárgyú, egészben véve a német nemzeti életet rajzolta, távol tartván magát a nagyvárosi beteg kultúrától, melynek megfigyelése és színezése lett a magyar zsidó írónak a századvég óta első és állandó témája. Hogy ettől a nagyvárosi légkörtől, piszkos naturalizmus és limonádés szentimentalizmus keverékétől távolmaradhatott, ez bizonyítja őszinteségét, amint hogy szintén őszintesége, keserű dolgoknak bátor felismerése és bevallása

az, mely a zsidókérdésben való állását is megszabja. Bevallja nekünk, hogy bármennyire sajnálta is a galíciai zsidókat, közösséget nem velük, hanem a németiséggel tartott. Ifjú- és férfikorának problémája: németnek lenni, németnek tekintetni zsidó származása mellett is. A cionizmust szép álmoknak tartja, de ő maga *akar* mindenáron *német* lenni. Es ebben a törekvésében mindegyre akadályok tornyosulnak elébe, akadályok, melyek a magyar zsidó számára a liberalizmus idején nem léteztek. Ehhalálból, hajléktalanságból úgy menekül egyszer, hogy egy biztosítótársasági ügynöknél irnokságot vállal, míg ki nem derül zsidó eredete, amikor az ügynök könyörtelenül elbocsátja. De kisebb dolgok is, egy-egy gúnyszó, vagy egy-egy jóindulatú szánakozás is folyton ébrentartják a keserű öntudatot, hogy németiségre törekvését a németek maguk nem honorálják, nem kell nekik, nem ismerik el. Teljessé teszi keserűségét az antiszemita hullám a világháború végén és a forradalmak idején elannyira, hogy mikor aztán a zsidókérdés lényegét nézi, a személyes keserűség, a lealázások folytonos tudata szabja meg gondolkodásának irányát, mely így valóban nem lehet objektív. Pedig a logikai bátorság megvolna benne, hogy a helyzetet felismerje. Konstatálja, hogy a zsidóság forradalmi részvétele által joggal vonta magára a nemzetek antipatháját. Mert igaz: „Die Juden sind die Jakobiner der Epoche“ (118). Tanulások és dokumentárius erővel rendelkeznek bécsi tapasztalatai is: Németországban alig kellett zsidóval érintkeznie, Bécsben azonban alig van keresztény, kivel érintkeznie kellene, ott az irodalmi és azzal összefüggő tereken mindenki zsidó. „Csakhamar felismertem Bécsben — mondja —, hogy az egész közéleten a zsidók uralkodnak. Bankok, sajtó, színház, irodalom, társadalmi élet, minden a zsidók kezén volt.“ Ez érthető is szerinte: a bécsi ancien-régime haldoklóféltben volt, s a zsidó mozgékonyabb lévén e haldokló osztályoknál, az ő feladata lett, ezeket mozgásban tartani. „Mégis nagy lónesedálkozásom a zsidó orvosok, ügyvédek, klubtagok, snobok, dandyk, proletárok, színészek, újságírók és költők nagy tömegén... Hogy őszinte legyek, némelykor úgy éreztem magamat köztük, mintha száműzetésben lennék. A német zsidóságban

hozzászoktam a finomodottabb polgárisághoz és a társadalmi fel nem tartéshez. Itt bizonyos szégyenkezés történt fogva. Szégyenkeztem az ő manírjaik, az ő maguktartása miatt... (102—103. l.) Aki így írt és érzett, az normális lelkiállapotában bizonyára felfogta volna azon kapcsolatot, mely a sajátmagától rajzolt zsidó hatalmi állás és az ellene felkelt reakció között (mi még nem antiszemitizmus! hisz Wassermann sem antiszemita) szükségszerűleg kell hogy feltalálható legyen. Személyes érdekelttség nélkül Wassermann kétségtelenül felismerte volna a zsidókérdés mélyebb összefüggéseit és nem elégedett volna meg az antiszemitizmus kútfői közt egyszerűen a wagnerianizmusra mutatni rá és arra, hogy a zsidó iránt való ellenszenv német betegség, a német nép lelki konstitúciójának egyik kifolyása, azon lelki konstitúcióé, melynek alapvonása a gyűlölet, a „német gyűlölet”, s amelyből hiányzik minden magasabb, tisztább elem: „fantázia, szabadság és jóság”.

És ezt a torzképet a német szellemről Wassermann adja, kinek elhiszük, hogy évtizedeken át teljes erőfeszítéssel törekedett a most egyszerűen oly alacsonyrangúnak rajzolt német szellemmel minél tökéletesebben egygyé válni, asszimilálódni! Döntő pillanatban a hibát a német népre és fajra tolja és ezáltal különválva a németiségtől, kénytelen elismerni, hogy asszimilációs törekvései nemcsak kifelé de bent, saját lelkében sem érvényesültek. Ezt a tragikus tanulságot nyújtja Wassermannak komor mélységeket feltáró előadása.

Biró Lajosnál a kiindulópont hasonlóképpen tragikus belső küzdelmeket árul el. Bizonyára heves harcokat kellett önmagával vívnia, míg el tudta magát határozni arra, hogy elhagyja budapesti kartársainak kényelmes álláspontját és véleményét mondjon egy oly kérdésről, mely a közfelfogás szerint tabu alatt van, nem tárgyalatik. Belőle ezt az elhatározást kizárólag az utóbbi évek viharos eseményei préselték ki; korábban, az áldott magyar liberális világban, a zsidóság problémája nem tartozott azok közé, melyekkel budapesti írónak érdemes lett volna foglalkozniok. De, elismerve a kiindulópontnak emberileg megható — mert lelket, lelki küzdelmet eláruló természetét — a továbbiakban Biró Lajos nem tud megmaradni

Wassermann tragikus magaslátán. Mert nem életet rajzolt, mint a német író, hanem csak irodalmat csinált. Már amint a zsidósághoz megtérését leírja, az is olyan papirosszagú. Bergson, Einstein, Spencer, Darwin szerepelnek, megtudjuk, hogy Renan vezette az evangéliumokhoz és az evangéliumokon át fedezte fel újra az ó-testamentumot. Ez a felfedezés láthatólag nagy hatással volt Biró Lajosra. Csodálatos könyvnek, bozontos remekműnek nevezi az ó-szöveget és az a különös véleménye alakul ki, hogy a bibliát keresztények nem olvassák, holott ő „tucat-számra” ismer zsidókat, kiknek a biblia, sőt az új-szöveget állandó áhitatforrásuk. A kereszténység könyveit nem a keresztények, hanem a zsidók olvassák: ez a megállapítás formailag kellemes paradoxon, amilyennel a budapesti irodalomban lépten-nyomon találkozunk. A gondolkodásnak nemcsak kifejezőeszköze a paradoxon, nemcsak stílvirág és nemcsak mankója a gondolatnak, melyen járhatson, hanem a tartalom helyettesítője, a gondolat jogainak bitorlója. A budapesti szellemes társalgás paradox fordulatokban, váratlan ellentétekben folyik le immár húsz év óta, s ennek lecsapódása a budapesti irodalom, melynek hatása Biró Lajoson félre nem ismerhető.

Égész állásfoglalása a zsidókérdésben egy ilyen paradox tételen alapul, melynek bizonyítását a lírai költő szuverenitásával mellőzi el. A keresztények manapság nem keresztények; a mai keresztények, az igaziak, csak a zsidók. Úgy-e, mily meglepő, úgy-e, mily szellemes! Igen, a keresztények nem tartják meg a krisztusi tant, mely az öldöklést eltiltja; ehelyett háborúskodnak és még ma sem akarnak pacifisták lenni. Nem hisznek többé sem a megváltás lehetőségében, sem a felebaráti szeretet hatalmában, pogányok lettek, nincs többé közöttük igazi keresztény. Viszont a zsidók nem szeretik a vérontást, nem kívánják a „hősi halált”, szívből pacifisták, tehát — mi lehetne természetesebb? (a paradoxon akkor legtermészetesebb, mikor legváratlanabb): ők az igazi keresztények. Így aztán a probléma igen egyszerű: a keresztények betegek, bűnösök, Istentől elrugaszkodottak; nemesak hogy nem keresztények többé, de még egy kis tisztességes görög kultúrára is képtelenek: az ő eliziumi mezejük a brieiy

szénmedence vagy a ruhrvölgyi vasmedence és mythológiájuk a lücker-löser Zolltarif". (11. l.) Ezekből a bűnök közül a keresztényeknek előbbutóbb ki kell vetközniök, — nem ma és nem holnap, talán csak évtizedek múlva, de Biró mégis csak optimista és hiszi, hogy a ma kereszténynek nevezett pogányok egyszer csak megint megtérnek, keresztények lesznek és hasonlók a zsidókhoz, az igazi keresztényekhez, minélfogva akkor a különbség meg fog szűnni és a zsidóság problémája is eléri végső megoldását.

De ha Biró optimista is a zsidóság jövőjét illetően, annál pesszimistikusabb a kereszténység dolgában. Nem hiszi, hogy a jövődönnek kereszténysége, evangéliumi szeretete a mai keresztény vallásokból fejlődhetne ki. Azon sajnálatos helyzetben van, hogy bár „tucatszámra“ ismer zsidókat, kik az evangélium tanítását követik, nem találkozt még egyetlen hasonló kereszténnyel sem. De igen, egyszer néhány munkással egy pesti szakszervezetben, de azok is atheistáknak vallották magukat. Úgy látja, hogy a kereszténység s annak vezetői, a katolikus és protestáns papság, teljesen alá vannak vetve a világi önző kapcsolatoknak, a „feudalizmusnak“, amely kifejezés állandó használata az októberi korszak egyik legtartósabb vívmányának tekinthető; a kereszténység, főleg Magyarországon, szerinte nem belső hit, lelki élmény, hanem egy társadalmi életfelfogásnak kifejezése, a barbár militarizmus és kapitalista gentry-gondolkodás összetétele, melynek a valláshoz édeskevés köze van. Ezért aztán a jövő kereszténységnek is új hitnek kell lennie, miután a régiek többé nem használhatók; az új hit alapítója Szerbiában, Bolíviában, Libériában, a világ valamely „nazarétien szerény zugában“ fog megszületni, amikor — persze Anatole France szerint — a pápa szegény mesteremberré zsugorodott össze, ki ismeretlenül tetgeti életét Rómában.

Tekintsünk el attól a — szelíden kifejezve — erősén szubjektív jóindulattól, amellyel Biró a zsidóságot szemléli és annak ellentététől, amellyel a kereszténységet eltéli; tekintsünk el mindennemű morális értékeléstől, bármennyire megnehezíti is ezt nekünk a szerző, aki nagy és szent dolgokhoz nyúl könnyelműen és felelőtlenül. Az egész előadásból, me-

lyet Biró Lajos a zsidóság problémájának szentel, nem marad egyéb, mint merész paradoxonok útvesztője, szójátékok és szóvirágok, heinei formaságok, melyeket Wassermann már Heinében sem állhatott ki: ő Heinében is ócsárolta a „talmudi előszeretetet a szójáték, a szóruha, a szófantom iránt“. Az újdonság Heinéhez képest a huszadik század irodalmi kulturája: Biró Lajos kifejezésbeli formalizmusának zuhatagában Nietzsche és Kant, Szent Pál és Anatole France, platói ideák, Versailles és Potsdam, szocializmus és civitas Dei sodortatnak és örölnék könnyed semmisségek, melyekkel senki sem tud többé bármint is kezdeni.

És ez a sívár kép annál szomorúbb, mert, mint mondtuk, a szerzőt a munka kezdetén kétségtelenül jóakarát, őszinteség és lelki szenvedések vezették. Magyar voltához is ragaszkodik; nem lesz cionista, mert a magyarságot nem tudja önmagából kitörölni: Arany János, Nagyvárad, Heves megye, és Budapestnek „félíg amerikai, félíg balkáni köhalmá“ lelkében vannak és nem szabadulhat tőlük. „Mi a zsidóság volta képen? Az anthropologia nem ismeri el fajnak, a tapasztalat vallásnak, a vonakodásom nemzetnek — jelenti ki. Mi tehát számomra a zsidóság? Platói idea. A dolgok mögött lévő láthatatlan lényeg. Kategorikus imperativus. Sittengesetz. Forrás, amelyből türelmet és szeretetet iszom.“ Ha azonban ebből a kissé budapesties ízű metafizikából Biró Lajos egyelőre csak annyi türelmet és szeretetet ivott, amennyit könyvében szegény keresztények és magyarok iránt mutat, akkor ennek nem a zsidóság és nem is a kereszténység, talán nem is Biró Lajos jóakarathánya az oka, hanem egyszerűen az, hogy a zsidóság problémája sokkal mélyebb és sokkal fájdalmasabb mindkét félre nézve, semhogy azt budapesti nyelvformalizmussal és budapesti olvasottsággal, Renan Szent Páljától Marxig és Heinrich Kannerig, el lehetne intézni. Biró Lajos könyvének Wassermannéhoz hasonlítva kétségtelen alacsonyrendűségében elsősorban és leginkább az a kultúra hibás és felelős, mellyel ő sokkal jobban egybe van kötve, semmint gondolná és amely alól nekünk valóban ideje volt felszabadítani magunkat.